

ANADOLU AĞIZLARI ÜZERİNDEKİ ARAŞTIRMALARIN BUGÜNKÜ DURUMU VE KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

ZEYNEP KORKMAZ

I. § Türkoloji oldukça geç kurulmuş bir bilim dalı olduğundan, Anadolu ağzları üzerindeki araştırmalar da pek erken başlamıştır denemez. İlk çalışmalar geçen yüzyılın ikinci yarısından sonraya düşer. Biz, eldeki yazıda Anadolu ağzları üzerindeki araştırmaların bugünkü durumunu gereğince yansıtabilmek için, konuyu 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmelerle sınırlamak istiyoruz. Bundan önceki dönem için birkaç cümlelik bir özet vermeyi yeterli sayıyoruz. Ancak, inceleme dönemimize giren bazı yayınlar arasında kronolojik bir kopukluk doğmasını önlemek amacı ile de, hareket noktamızı 1940 yılına kadar indirmek gereğini duyuyoruz.

Bugünün Türkiye sınırları içinde ve dışında kalan Rumeli ve Balkan Türk ağzları, bize paralel olarak, bir yabancı meslektaşımız tarafından ayrıca ele alınmış olduğundan, bu yazıda, Türkiye sınırları dışında kalan Rumeli ve Balkan Türk ağzları üzerinde durulmamıştır. *Anadolu*'nun güneyindeki *Kıbrıs* adasında yerleşmiş olan Türkler, yerleşme durumları ve ağız yapıları itibarıyla *Anadolu* menşeli olduklarından, Anadolu ağzlarının bir uzantısı olarak Kıbrıs Türk ağzları üzerindeki çalışmalara da yer verilmiştir. *Irak*'taki Kerkük ağızı, daha çok Azerî Türkçesine yakın olduğundan, bu ağız üzerindeki yayınların tahlili yapılmamış, sırf ağız araştırmaları tablosunun bir bütün olarak verilebilmesi için, bu konudaki önemli yayınlar bibliyografyaya alınmakla yetinilmiştir.

Anadolu ağzları üzerindeki çalışmaların başlangıcı 1867 yıllarına kadar uzanır. A. Maksimov'un *Hüdavendigâr ve Karamanlı ağzları üzerine yazdığı Opuť izslëdovanija tjurshich dialektov v Chudavendgarë i Karamanii* (St. - Petersburg 1867) adlı denemesinden ta 1940 yıllarına kadar uzanan dönemdeki araştırmalar, bir iki istisnası dışında genellikle 'yabancı araştırmacılar dönemi' olarak adlandırılabilir. A. Maksimov'tan sonra doğubilimcilerden J. Thury, I. Kúnos, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, Bal-

kanoglu, Balhassanoğlu, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze, T. Kowalski, J. Deny ve M. Räsänen'in çalışmaları ile bir yandan *Anadolu* ağızları üzerine birkısım metin yayınlanmış, bir yandan da bu ağızların gramer yapısı ile ilgili bazı küçük denemeler çıkarılmıştır. Bu noktada hemen belirtmek gerekir ki, bu çalışmalar, Anadolu ağızları üzerine yöneltilen ilk aydınlatıcı fenerler oldukları için tarihî değerleri küçümsenemez. O günün şartları içinde değerli birer hizmet sayılır. Ancak, bu alanda başlatılmış ilk çalışmalar olmaları bakımından, her alanın başlangıç çalışmalarında görüldüğü gibi elbette eksik ve kusurlu yanları da çoktur. Metin derlemelerinde, *Anadolu* bölgesinin doğrudan doğruya yabancı araştırmacılar tarafından ele alınmış olması, öncelikle, derleme tekniği bakımından birkısım ağız özelliklerinin yeterince tesbit edilememesi sonucunu doğurmuştur. Öte yandan, yapılan derlemeler, ele aldıkları bölgenin dil yapısını gerekli bütün ayrıntıları ile ortaya koyabilme imkânından uzak kalmıştır. Derlemelerin kısmen de *Anadolu*'ya ait folklor ve halk edebiyatı malzemesi vermek amacıyla yapılmış olması, bunları, ağız derlemelerinden beklenen sonuç bakımından yetersiz kılmıştır.

Bu dönemin yayınları arasındaki araştırma niteliği taşıyan makalelere gelince: Bunlar, *Anadolu* konuşma dilinde yer alan bazı özellikleri, bilim alanına sunan ilk yayınlardır. Ancak, sayıları birkaçı geçmeyecek kadar azdır. Bilimsel değerleri de eldeki malzemenin o günkü durumu ile orantılıdır. Bu dönemde, yapılan derleme ve araştırmalara dayanarak Anadolu ve Rumeli ağızlarının genel yapısını dilbilgisi yönünden değerlendiren en derli toplu makale Lehistanlı Türkolog T. Kowalski tarafından yazılmıştır¹. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörlerinden Sadettin Buluç da, Anadolu ve Rumeli ağızları üzerindeki çalışmaların başlangıçtan 1940 yılına kadar uzanan döneme ait bir bibliyografyasını hazırlamıştır².

Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların daha verimli olan dönemi 1940 yılından sonra başlar. Bu dönem, başlangıç döneminin aksine 'yerli araştırmacılar/dönemi' diye adlandırılabilir. Fin Türkologlarından Marti Räsänen'in 1926 yılında başlatıp 1942 yılına kadar uzanan derleme yayınları, birinci dönem ile, üzerinde durduğumuz ikinci dönem arasında bağlantı kuran bir geçiş yayını niteliğindedir.

¹ Tadeusz Kowalski, *Osmanisch-Türkische Dialekte*, Enzyklopedie des Islām IV (1931), s. 991-1011.

² Sadettin Buluç, *Anadolu Ağızları Bibliyografyası*, *Türkiyat Mecmuası* VII-VIII (1940-1942), s. 327-333.

İnceleme konusu olarak ele aldığımız dönemdeki ağız araştırmalarını: 1. Derleme yayınları, 2. Hem derleme hem de araştırma niteliğinde olan yayınlar, 3. Belli konuları ele almış makale çapındaki yayınları olmak üzere başlıca üç ana grupta toplayabiliriz. Ancak, bazan bu guruplar arasında kesin bir sınır çizilememekte ve birbirine geçişler olduğu da görülmektedir. Eldeki yazıda değerlendirmeler bu gruplandırmaya göre yapılacaktır.

DERLEME YAYINLARI

2. § Türkiye’de 1932 yılında Türk Dil Devrimi’nin yapılmış olması, *Anadolu* halk ağızlarına karşı geniş bir ilgi uyandırmıştır. Türkçeye yüzyıllar boyunca yerleşmiş olan çeşitli yabancı kelimelerin dilden atılabilmesi, ‘Osmanlıca’ gibi yapma bir dilden doğrudan doğruya Türkçe’ye dayalı yeni bir yazı diline geçilebilmesi ve konuşma dili ile yazı dili arasındaki geniş uçurumun kapatılabilmesi, ilk aşamada, ancak bu yabancı kelimelerin halk ağızlarındaki ve eski yazılı kaynaklardaki Türkçe karşılıklarının bulunabilmesi ile mümkün olacaktı. Bu yüzden Anadolu ağızları üzerindeki ilk çalışmalar, bir derleme sözlüğünün çıkarılmasına temel olacak kelime derlemeleri biçiminde kendini göstermiş ve memlekette bir ‘derleme seferberliği’ açılmıştı. 1933-1935 yılları arasında süregelen bu ‘derleme seferberliği’ ile 150.000 fiş derlenmiştir. Derlenen bu malzeme bir sözlük düzenine sokularak Türk Dil kurumu’nce 1939-1949 yılları arasında *Türkiyede Halk Ağzından Söz Serleme Dergisi* adıyla dört cilt olarak yayınlanmıştır³. Tertip bakımından bu eserlerden yararlanmayı kolaylaştırmak ve derlenmiş olan folklor malzemesini de değerlendirmek üzere, bunlara sonradan VI. (Ankara 1952) ve V. ciltler (İndeks, Ankara 1957) de eklenmiştir.

1933-34 yıllarında devlet organlarının desteği ile yürütülen ‘derleme seferberliği’, dilden anlar uzman kişilerin yürütegeldikleri bir derleme çalışması olmadığından, ne yazık ki bu çalışmalara dayanan *Derleme Dergisi* de bilimsel yönden elverişli bir yayın olamamıştı. *Anadolu*’dan derlenmiş olan sözlerin ağızlardaki çeşitli söyleniş biçimlerini ve anlam ayrılıklarını yeterince yansıtamamış olmaları, bu derginin başlıca eksiklerindendi. Ayrıca, Anadolu ağızlarındaki bütün sözler de derlenebilmiş değildi. Bu sebeple 1952 yılında Türk Dil Kurumu, Derleme Dergilerini güvenilir birer sözlük durumuna getirebilmek için yeni baştan derleme ve düzeltme çalışmalarına girişti. Bu def’a artık devlet organlarına değil büyük çapta taşradaki gönüllü aydınlarla, *Türkçe ve*

³ Ciltlerin durumu ve yayın yılları için, yazının sonundaki bibliyografyaya bkz.

edebiyat öğretmenlerinin yardımlarına başvurulmuştu. Bu yolla ve ana çizgileri Kurum'ca tesbit edilen bir derleme programı ile sekiz yılda 450.000 fişlik diyalektoloji malzemesi derlenmiştir. Kurum merkezinde ilk derleme fişleri ile ikinci derleme fişleri harman edilerek, bunları yenibaştan bir sözlük durumuna getirme çalışmalarına başlanmıştır. Eserin onüç cilt olarak tasarlanan bu yeni dizisi *Derleme Sözlüğü* adını almıştır. 1963-1975 yılları arasında A harfinden K harfi sonuna kadar, bunun yalnız sekiz cildi yayınlanmıştır⁴. Öteki ciltlerin yayın hazırlıkları süregelmektedir.

Derleme Sözlüğü'nün malzemesi, diyalektoloji çalışmalarının inceliklerine vâkıf uzmanlar eliyle derlenmemiş olduğundan, eserde malzemenin niteliği bakımından bazı boşluklar yok değildir. Ancak, işin Türkiye çapındaki ağırlığı ve diyalektoloji alanında çalışanların sayısının da pek sınırlı oluşu dolayısıyla, böyle bir eserin doğrudan doğruya dilciler tarafından hazırlanamayacağı göz önünde bulundurulursa, Türk Dil Kurumu'nca gerçekleştirilen bu yayının değeri kendiliğinden ortaya çıkar. Bu eserle, hiç olmasa Anadolu ağızlarındaki söz hazinesi kabataslak olsun ortaya konmuş bulunmaktadır.

Eldeki derleme malzemesinin değerlendirilmesi yolu ile hazırlanan küçük çaptaki bir sözlük de etnolog Hâmit Zübeyir Koşay ve Orhan Acıpayamlı (Aydın) tarafından hazırlanıp Türk Dil Kurumu'nca bastırılan *Anadilden Derlemeler II* (Ankara 1952) adlı yayındır. Bu cilt, 1932 yılında Hâmit Zübeyir (Koşay) ile İshak Refet (Işıtman) tarafından yayınlanan *Anadilden Derlemeler I* adlı sözlüğün devamı niteliğindedir. *Anadolu*'dan çeşitli yollarla derlenmiş ve *Derleme Sözlüğü*'nde yer almamış olan sözlerle birkısım folklor malzemesine dayanan 145 sayfalık yararlı bir yayındır.

Bunlara, aşağıda ayrıca ele alınacak olan metin ve araştırma yayınlarının sonlarına eklenmiş bulunan sözlükçe bölümlerini de katabiliriz. Bunlardan başka, çeşitli illerde çıkarılan dergilerle folklor dergilerinde yayınlanmış olan ağız bölgelerine has kelime listeleri de vardır. Ancak, bu listelerin çoğu birkaç sayfayı geçmeyen ve ele aldığımız yazıda, niteliği bakımından hafif kalan yayınlardır⁵

Anadolu ağızlarına ait derlemelerin en önemlileri metin derlemeleridir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Marti Räsänen'in çalışmaları iki dönem arasında bir geçiş yayını niteliği taşımaktadır. Räsänen, 1933-1942 yılların-

⁴ Ciltlerin yayın yılları için Bibliyografya bölümüne bkz.

⁵ Bu nitelikteki yayınların listesi için Kayahan Erimer'in Bibliyografya bölümünde gösterilen makalesine baş vurulabilir.

daki derleme ve yayınlarını *Orta-Anadolu* ağızları üzerinde toplamıştır. *Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien* dizisinden 1. kitap *Sivas*, 2.'si *Yozgat*, 3.'sü *Ankara, Kayseri, Kırşehir, Çankırı* ve *Afyon* illerine aittir. 1942 yılında yayınlanmış olan 4. kitabı ise *Konya* ilini kapsamaktadır⁶.

M. Räsänen, derlemelerinde Fin-Ugur Araştırmaları Cemiyeti'nce ortaya konmuş olan ayrıntılı bir transkripsiyon sistemi kullanmakla, kendisinden önceki derleyicilere oranla ileri bir hamle yapmıştır. Böyle bir transkripsiyonla birçok ince ağız özelliklerini tesbit imkânı ortaya çıkmıştır. Ne var ki, kendilerinden metin derlenen kişilerin yer yer düzgün konuşma çabasına düşmeleri ve derlenen metinlerin azlığı, *Ankara* bölgesi ağızlarının gerektiği biçimde ve bütünü ile ortaya konmasını engellemiş bulunmaktadır.

Metin derlemeleri bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir kişi Ahmet Caferoğlu'dur. Caferoğlu, Anadolu diyalektolojisi alanındaki çalışmalarda yerli araştırmacılara öncülük etmiş durumdadır. Caferoğlu'nun *Batı-Anadolu*'dan başlayarak *Doğu-Anadolu*'nun sınır boyuna kadar uzanan *Kuzey ve Güney-Anadolu* bölgelerini de içine alan dokuz ciltlik bir metin külliyesi vardır. Her bir cildi ayrı bir adla Türk Dil Kurumu veya İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nce yayınlanmış olan derlemelerinde, Caferoğlu, Türkiye'nin coğrafî bölgeleri ve idarî il taksimatı esasında hareket etmiştir. Başka başka adlar altında yayınlanmış olan bu derlemeler aslında birbirinin devamından ibarettir. Caferoğlu, 15-20 yıl süren uzun ve yorucu derleme ve yayın faaliyeti ile, Anadolu'ya ait ağız malzemesini bilim alanına toplu olarak sunan ilk araştırmacı olmuştur. Bu metinler sayesinde çeşitli bölgelerin diyalektoloji yapıları üzerinde genel bir görüşe ulaşma imkânı doğmuştur. Yalnız, onun malzeme külliyesi, diyalektoloji çalışmalarından beklenen amaç ve her bir cildin ayrı ayrı değerlendirilmesi açısından ele alınca, elbette eleştirme konusu olabilecek yanları da vardır. Bunlar başlıca şu noktalarda özetlenebilir:

1. Metinler, teknik bakımdan ileri tesbit incelikleri taşıyan teyp v. b. araçlarla değil, doğrudan doğruya konuşmacıların anlattıklarının kendisi tarafından yazıya aktarılması yolu ile toplanmıştır. Bu yol birçok dil özelliklerinin anında tesbit edilememesi sakıncasını doğurduğundan, bugün için yeterince güvenilir bir derleme metodu olmaktan çıkmıştır.

2. Derleme koleksiyonu Türkiye çapında geniş bir alanı içine aldığı için, daha dar ağız bölgelerinde yeterince durma imkânı bulunamamıştır.

⁶ Bu eserlerin bibliyografik künyesi için bkz. not 5'te göst. e.

Bazı ciltlerin önsözlerinde kendisinin de belirttiği üzere, bu kolleksiyonda bir bölgenin veya bir ilin ağız bütün ayrıntıları ile verilebilmiş değildir. Anadolu ağızlarını kuran Türk etnik unsurlarının durumu ve Anadolu'nun yerleşme tarihindeki değişik şartlar dolayısıyla, bugün herhangi bir ile bağlı ilçelerle herhangi bir ilçeye bağlı köyler arasında bile önemli ağız ayrılıklarına rastlanabilmektedir. Çok def'a yan yana bulunan köylerin ağızlarının bile birbirini tutmadığı olur. Bu bakımdan, bir bölgeden derlenmiş olan metinlerin o bölgenin bütün ağızlarını verebilecek nitelikte olması gerekir. Derlenen metinler, sayı ve miktarda da yetersiz kalmıştır, Caferoğlu'nun derlemelerinde yer yer bu yönden büyük açıklık ve boşluklar göze çarpmaktadır. Caferoğlu'nun derlemelerinde, Türkiye çapında genişlemesine bir çalışma metodunun uygulanmış olması, ister istemez bu sonucu hazırlamıştır.

3. Derlenen metinlerin büyük bir kısmının türkü v. b. manzum parçalardan meydana gelmiş bulunması da sakıncalı bir metod uygulamasıdır. Çünkü melodi ile birlikte söylenen manzum parçalarda, çok defa ağız özelliklerine ait inceliklerin kaybolup gittiği görülmektedir.

4. Derlemelerde, ağızları ancak ana çizgileri ile belirtebilecek bir transkripsiyon sistemi kullanılmış, ince ağız özelliklerinin gösterilmesi yoluna gidilmemiştir. Esasen teknik araçlarla derlenmemiş olan metinlerden böyle transkripsiyon incelikleri beklemek de mümkün olamazdı.

5. Kullanılan transkripsiyon sisteminde tam bir titizlik bulunmadığı gibi, kolleksiyona giren ciltler arasında da bir transkripsiyon birliği sağlanmıştır, denemez. Bazı ünlü ve ünsüz türleri için değişik ciltlerde ayrı ayrı fonetik işaretlerin kullanılmış olması ve metinlerin transkripsiyonundaki umursamazlıklar eserin bilimsel değerini azaltıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Caferoğlu'nun metin kolleksiyonunda, derleme ciltlerinin sonuna birer sözlük listesi eklenmiştir. Bu listeler, yazı dilinde bulunmayan ve yalnız o derleme bölgesine has sözleri içine almaktadır.

Caferoğlu, dokuz ciltlik malzeme külliyatındaki bazı metin boşluklarını doldurmak üzere sonradan makale halinde çıkmış olan yazılarında da metinler yayınlanmıştır. TDED.'nin I. cildinde yayınlanmış olan *Niğde Ağızlarından Örnekler* adlı makalesi ile, bunu izleyen ve TDAY. 1962, 1965, 1967 ciltlerinde çıkan *Muğla Ağızı*, *Aydın İli Ağızlarından Örnekler*; *Ahhisar ve Cihanbeyli Ağızları* adlı makaleler, aynı zamanda içinde metinlerin yayınlanmış olduğu makalelerdir.

Caferoğlu'nun metin kolleksiyonunun dışında kalan derlemeleri yalnız metin vermek amacıyla değil; aynı zamanda bir bölgenin dil yapısını da ortaya koymak amacıyla yapılmış derlemeler olduğundan, bunlar aşağıdaki bölümde ele alınacaktır.

Dr. Hamza Zülfikar'ın *Bitlisten derlenmiş, atasözleri, deyimler, alkış, kargış ve bilmeceler* adlı makalesi (1968), bu bölgeden derlenmiş birkısım malzemeye dayanan ve bölge ağızlarını ayrıntıları ile verebilecek şekilde ince bir transkripsiyon sistemi uygulanarak yapılmış değerli bir metin yayınıdır. Metinlerin arkasına bir kelime ve ekler dizininin de eklenmiş olması, metinleri yararlanma bakımından çok daha elverişli duruma getirmiştir.

DERLEME VE ARAŞTIRMA NİTELİĞİ TAŞIYAN YAYINLAR

3. § Bu bölümde üzerinde duracağımız yayınlar, Anadolu'nun daha dar bir ağız bölgesini ele alan yayınlardır. Bunlar kronolojik bir sıraya sokulduklarında, *Güney-Anadolu* bölgesinde bulunan *Gaziantep* ve *Urfa* ağızları ön sırayı alırlar.

Gaziantep ağızı, Ömer Asım Aksoy tarafından işlenmiştir. Aksoy 1933-1941 yılları arasında bu ağız bölgesi üzerinde yapmış olduğu küçük çaptaki inceleme ve yayımlarını biraz daha genişletip geliştirerek 1945-1946 yıllarında *Gaziantep Ağızı* adıyla üç ayrı cilt hâlinde yayınlamıştır. Bunlardan I. ciltte *Gaziantep* ağzının fonetik, morfoloji ve sentaksı ele alınmıştır. II. cilt, *Gaziantep* ağzındaki deyimler, meşhur sözler, atasözleri, dualar ve bedduaları içine alır. III. cilt *Gaziantep* ağzına has ve genel dilde kullanılmayan sözlerin sözlüğüdür. Aslen Gaziantep'li olan ve bölgenin ağız inceliklerini iyi bilen Aksoy'un bu yayını ile, *Gaziantep* ağızı bütün ayrıntıları ile değerlendirilebilmiştir. Eserde yer yer konuların işlenişi bakımından bilimsel diyalektoloji metodu ile bağdaşmayan açıklama biçimleri ve morfoloji bölümünde düzeltilmesi gerekli bazı noktalar göze çarpmakta ise de, bunlar eserin o bölgeyi işleme bakımından taşıdığı değeri azaltacak nitelikte değildir. Gerçi eserde, yalnız *Gaziantep* il merkezi üzerinde durulmuş ve Gaziantep'e bağlı ilçe ve köyler ağızlarına girilmemiştir. Yalnız, Gaziantep il merkezi için verilmiş olan birçok özellikler, o bölgenin etnik durumu ve dil yapısı itibariyle, aynı zamanda ilçeleri ve köyleri de kaplayıcı nitelikte olduğundan, eser tümüyle *Gaziantep* ağızlarını yansıtabilmektedir.

Urfalı Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından hazırlanmış olan 147 sayfalık küçük çaptaki *Urfa Ağızı* adlı eser, bu ağız bölgesini ses ve şekil

bilgisi yönleriyle inceleyen bir denemedir. Bu denemede, bölgeye ait ağız özellikleri yalnız yazı dilinden ayrılan yönleri ile ve pek kabataslak olarak verilmiştir. Eserin 91-145. sayfaları arası da *Urfa* ağzından derlenmiş sözlere ayrılmıştır. Kitapta metin yoktur. Yazar, Ürfalı olmasına rağmen, bir filolog olmadığı için, eser metod ve işleniş bakımından başarısız ve elverişsiz olmuştur. Bu bakımdan bilimsel ölçüleri zayıftır. Kullanılırken son derece ihtiyatlı olmayı gerektirir.

Orta-Anadolu bölgesinin Karaman ağzları üzerinde duran araştırmacı, Macar türkologlarından János Eckmann'dır. Eckmann⁷, Anadolu Karaman ağzlarını birkaç araştırma yazısı ile ele almış bulunmaktadır. Onun makalelerindeki *Karamanlıca* deyimini, Cumhuriyetin ilânından sonra Türk-Yunan mübadelesine kadar, *Anadolu*'nun özellikle *Kayseri*, *Nevşehir*, *Niğde* ve *Konya* bölgelerinde oturan ve Türkçe konuşan Ortodoks -Hıristiyanların ağzları için kullanılmıştır. Bu Ortadoks -Hıristiyan topluluğu XVI. yüzyıldan beri Yunan alfabesi ile zengin bir Türkçe edebiyat geliştirmiştir. Karamanlı metinleri dil bakımından edebî Türkçeye ve ağızlara ait olmak üzere başlıca iki dala ayrılmaktadır. Bunlardan özellikle halkın konuşma dili ile kaleme alınmış olanlar, Karamanlı ağzlarının birçok inceliklerini de verebilmiştir. Eckmann, *Anadolu* (1950) *Karamanlı ağzlarına ait araştırmalar I. Phonetica* adlı makalesinde Karamanlı ağzlarının fonetik yapısı üzerinde durmuştur. *Karamanlıca*'yı 1756-1818 yılları arasında basılmış Yunan harfli sekiz kitaba dayanarak incelemiştir. Her ne kadar makale, malzemesi itibariyle XVIII. ve XIX. yüzyıl metinlerine dayanmakta ise de, verilen sesbilgisi özellikleri bugün *Kayseri*, *Nevşehir*, *Niğde* ve *Konya* bölgelerindeki konuşma dili özellikleri ile de paralel gittiğinden, bu inceleme yalnız tarihî diyalektoloji açısından değil, söz konusu bölgelerin bugünkü canlı ağzları açısından da değerli bir inceleme ürünü sayılır.

Eckmann, *Karamanlıca -ışınli gerundium* (1951) adlı araştırmasında, bu ağızlardaki *-ışın/-ışın* eki ile kurulmuş olan *alışın*, *verışın* 'alınca, verince', gibi zarf-fiil (gerundium) şekilleri üzerinde durmuştur. *Karamanlı Türkçesinde -maca ekli fiil şekli* (1953) adlı makalesinde ise, değişik görevlerde isim-fiiller (participium) ve zarf-fiiller (gerundium) türeten *-maca* ekini ele almış, bu ekle kurulan *titremece* ses 'titreyen ses', *ibret almaca* 'ibret alarak', *görmece* 'görünce', *inanca* 'inandığı için' gibi fiil şekillerini işlemiştir. Bunlar dışında kalan öteki zarf-fiil ekleri *Einige gerundiale Konstruktionen im Karamanischen* (1958)

⁷ János Eckmann'ın hayatı ve bilimsel faaliyeti için bkz. TDED. XX (1972), s. 196-198; XXI (1973) s. 1-12; 13-14.

adlı makalede ele alınmıştır. İlk makalesinde Karamanlı ağızlarını yalnız sesbilgisi yönü ile değerlendiren Eckmann, son üç makalesinde *Karamanlıca*'nın morphologie yapısındaki ilgi çekici özelliklere eğilmiş bulunmaktadır.

Orta-Anadolu bölgesindeki *Eskişehir* ağızları üzerinde Caferoğlu durmuştur (1950). Bu ağızları bir makale çerçevesinde ele alan yazar, araştırmasının girişinde, Eskişehir ilinin ağız yapısı üzerine bazı genel bilgiler verdikten sonra, ses ve şekilbilgisi açıklamaları yapmakla yetinmiştir. Yazarın da belirttiği üzere, bu bölge yerleşme şartları bakımından yerli unsurlar dışında, *Kırım* ve *Rumeli*'den gelmiş çeşitli göçmenleri de koynunda barındıran bir bölge olduğundan, dil yapısının bir sınıflamaya göre ele alınması gerekmektedir. Caferoğlu, makalesinde böyle bir sınıflamaya gitmediği gibi, verdiği özelliklerin hangi ağızları temsil ettiğini de açıklamamıştır. Bu bölgenin geniş bir araştırma konusu olarak yeniden ele alınması gerekir.

Caferoğlu'nun yukarıda metin yayınları bölümünde sıraladığımız *Muğla*, *Aydın* illeri ile, *Akhisar* ve *Cihanbeyli* ağızları üzerine yazmış olduğu makaleleri de ağız incelemeleri açısından zayıf kalmış makalelerdir.

Anadolu'nun *güney-batı* bölgesine düşen ağızları ile, *Orta-Anadolu* bölgesindeki *Nevşehir* ili ve yöresi ağızları tarafımızdan ele alınmıştır. *Güney-Batı Anadolu Ağızları: Sesbilgisi* (1956) adı eser, 1945-1946 yıllarında bu bölgeden derlemiş olduğumuz metinlerle, daha önce plâğa alınmış ve Devlet Konservatuarı arşivinde bulunan bir kısım diyalektoloji malzemesinin işlenmesine dayanır. Yayın, Giriş ve Bibliyografya bölümleri dışında İnceleme, Metin ve Sözlük bölümlerinden oluşmuştur. Metin bölümünde *Manisa*, *İzmir*, *Denizli*, *Aydın* ve *Muğla* illeri ile *Afyon*'un *Dinar*, *Kütahya*'nın *Uşak* ilçeleri ve yöreleri ağızlarından derlenmiş metinler yer alır. Araştırmaya temel olan metin derlemelerinde, diyalektoloji metodunun gerektirdiği bütün inceliklere uyularak, ayrıntılı bir transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Derleme sınırının çizilmesinde coğrafi ve idari bölümlenme yanında genel çizgileri ile ağız özellikleri birliği de göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca, her ilden metin derlenirken, o ile bağlı derleme yerleri, metinlerin o il sınırları içindeki ağız ayrılıklarını iyice yansıtabilecek biçimde seçilmiştir. O güne kadar uygulanmamış bir metod yeniliği olarak da, metin malzemesi, çoklukla, okuyup yazması olmayan, köyünden ya da kasabasından dışarı çıkmadığı için yerli dil özelliklerini olduğu gibi koruyan kadın konuşmacılardan derlenmiştir. İnceleme bölümü, derleme yapılan ağız bölgesinin bilimsel ölçülere dayanan bir sesbilgisi (fonetik) değerlendirmesidir. Değerlendirmede, karşılaştırma metodu uygulanarak bölgede yer alan çeşitli ağız özelliklerinin öteki Anadolu ağızları arasındaki yer

ve durumunun tam olarak belirtilebilmesi için, gereklikçe bölge dışında kalan öteki Anadolu ağızları ile de karşılaştırmalar yapılmıştır. Esere eklenen sözlük, bölge ağızlarında yer alan ve yazı dilinde rastlanmayan veya yazı diline oranla değişik bir söylenişi olan sözlere ayrılmıştır. Bu yolla, bölgeyi karakterize eden özel kelimeler tablosu metindeki yerleri de gösterilerek ortaya konmuştur⁸

Daha sonra ele almış olduğumuz *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*'nda (Ankara 1963), araştırmalarımızı yeterince derinleştirebilmek için daha dar bir ağız bölgesini seçmiş bulunuyoruz. *Orta-Anadolu* ağızları içinde *Nevşehir* bölgesini seçmiş olmamız tesadüfî değildir. Etnik yapısındaki ve iskân tarihindeki özellik dolayısıyla bütün *Orta - Anadolu* ağızlarını en iyi temsil eden bir ağız bölgesi niteliğini taşımaktadır. Ayrıca, bu il doğum yerimiz olduğu için, ağız özelliklerine yakından âşina bulunmaktayız. Bilindiği üzere, ağızlar üzerindeki incelemelerde ortaya konan araştırmaların değeri, ilkin o araştırmaların dayandığı metin ve malzemenin sağlamlığına bağlıdır. Metinlerin sağlamlığı ise, doğrudan doğruya derleme yapılan bölge ağızlarının gereği gibi verilebilmiş olup olmaması ile ilgilidir. Bu bakımdan derleme ve değerlendirme işleri büyük bir önem taşımaktadır. Son yıllara kadar Anadolu ağızları üzerinde yapılan araştırma ve incelemelerin gerek metin derlemesi gerek derlenen metinlerin değerlendirilmesi yönünden çoklukla yetersiz olduğunu gördüğümüz için, bu araştırma ile, bundan sonraki diyalektoloji araştırmalarında metod bakımından örnek olarak kullanılabilir bir deneme ortaya koymak istedik.

İnceleme bölümünde *Nevşehir* ve yöresi ağızları derinlemesine bir ölçü ile incelenmeğe çalışılmıştır. Değerlendirmeler sırasında gereklikçe öteki Anadolu ağızları ve başka Türk lehçelerindeki benzer olaylarla karşılaştırmalar da yapılmıştır. Böylece, hem *Nevşehir* ağızlarının öteki Anadolu ağızları arasındaki ve Türkçenin bütünü içindeki yeri daha belirli bir biçimde ortaya konmuş hem de varılan sonuçlar yalnız, bu bölgenin değil, başka bölgelerin aynı nitelikteki olayları için de bir karşılık olmuştur.

Anadolu'nun yerleşme tarihindeki pek değişik şartlar, *Anadolu* bölgesinde 24 Oğuz boyundan 23'nün yurt tutmuş olması, ayrıca *Anadolu*'ya Oğuz dışı Kıpçak v. b. birtakım Türk etnik unsurlarının da gelmiş olması ve yüz-yıllar boyunca meydana gelen iç göçler ve çalkantılar, dışarıdan yapılan muhaceretler, birtek ile bağlı ilçe ve köyler arasında bile çeşitli ağız ayrılıklarının doğmasına yol açmıştır. İşte bu sebeple *Anadolu* ağız çalışmaları, her bölgeyi meydana getiren ağızların etnik yapı ile olan bağlantılarını da ayrıca ortaya

⁸ Bu eserin tanıtma ve eleştirisi için bkz. Andreas Tietze, *Oriens* X/2 (1957), s. 308-309.

koymayı ve o bölgenin yerleşme tarihini gerilere doğru izlemeyi gerektirmektedir. *Neuşehir ve Yöresi Ağızları*'nda bu amaçla ilk def'a diyalektoloji metodu yanında tarihî bir metod da uygulanmış; arşiv kayıtlarına, tarihî kaynaklara ve bölgenin yerleşme durumunu aydınlatıcı fermanlara baş vurularak, bölgenin ağız yapısını kuran çeşitli Türkmen oymak ve aşiretleri ortaya çıkarılmıştır. Diyalektoloji araştırmalarından beklenen sonuca rahatlıkla varılabilmesi için, her ilin bu metodla ayrı ayrı incelenip değerlendirilmesi gerekir.

Tarafımızdan aynı nitelikte bir çalışma da, daha küçük çapta ve bir makale çerçevesi içinde *Bartın* ve yöresi ağızları için yapılmıştır. *Karadeniz*'in batı kesimi kıyısında *Zonguldak* iline bağlı bir ilçe olan *Bartın* ve çevresi, ağız özellikleri bakımından pek ilgi çekici bir yerdir. O güne kadar da üzerinde hiç durulmamış olduğundan, *Bartın ve Yöresi Ağızları Üzerine* adlı makale ile (1964) bu bölgenin ağız yapısını kendi derlediğimiz metinlere dayanarak, fonetik ve morfoloji yönleri ile değerlendirmeye çalıştık. Makalenin sonuna *Bartın*'dan metin örnekleri de eklenmiştir.

Bartın ve yöresini öteki Anadolu ağızları arasında renkli ve ilgi çekici bir duruma getiren değişik ağız özellikleri, onun yerleşme tarihindeki etnik karışımlarla ilgili olduğundan, bölgenin bu durumu *Bartın ve yöresi ağızlarında lehçe tabakalaşması* adlı başka bir makale ile (1965) ayrıca değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Doğu ve Güney-doğu Anadolu bölgesinde *Erzurum, Kars ve Diyarbakır* ağızları işlenmiştir. Şevket Beysanoğlu tarafından yazılan *Diyarbakır Ağızı* (1966) adlı eserde, bu ağız bölgesinin ses ve şekilbilgileri ele alınmıştır. Eserin 71-243. sayfalarında *Diyarbakır* ağzından derlenmiş maniler, hoyratlar, mayalar, ninniler, atalarsözü, dilekler, ilençler, halk deyimleri, halk türküleri ve masallar gibi anonim halk edebiyatı örnekleri yer alır. Bölgenin ağız yapısını iyi tanıyan yazarın bu kitabında, *Diyarbakır* ağızı yalnız ana çizgileri ile ele alınmış bulunmaktadır. Yazarın bir filolog olmaması, gerek kullandığı transkripsiyon işaretleri ve gerekse ses ve şekilbilgisi açıklamaları bakımından yer yer bilimsel ölçülere aykırı düşen aksaklıklar ortaya koymuştur. Genellikle yararlı bir eserdir.

Bahaeddin Ögel'in *Erzurum* ağızındaki söz yapılışı ve nisbet cümleleri ile ilgili iki yazısı *Erzurum Halkevi Kültür Dergisi*'nde çıkmış olan (1946) birkaç sayfalık birer denemeden ibarettir. Bu ağız bölgesi, geniş çapta Selâhaddin Olcay tarafından ele alınmıştır. Olcay'ın *Erzurum Ağızı* (1966) adını taşıyan araştırmasında, yalnız *Erzurum* il merkezinde oturan yerli halkın

ağızı ele alınmış, idarî ve coğrafî taksimata uyularak Erzurum ili bütün yöresi ile incelenmemiştir. *Erzurum, Anadolu*'yu doğu ülkelerine bağlayan bir geçit yolunun kilit noktası durumunda olduğundan, tarih boyunca bu bölgeye çeşitli göçlerle başka bölgeler halkı da gelip yerleşmiştir. Bu yüzden *Erzurum* il merkezinde bile türlü ağızlar yan yana yaşar duruma gelmiştir. Bu gerçeği gözönünde bulunduran araştırmacı, plânını genişletmemek için yalnız yerli Erzurum ağızı üzerinde durmakla yetinmiştir. Bu ağızı ses ve şekilbilgisi yönleri ile ele alan kitapta, *Erzurum*'dan derlenmiş birkısımı metin ve sözlük malzemesi de yer almıştır.

Erzurum ve yöresi, coğrafî durumu itibariyle değişik ağızları koynunda taşıyan bir bölge olduğundan, bu bölgenin tümü ile değerlendirilebilmesi için, yerli ağızlar dışında kalan öteki ağızların da ayrı birer derleme ve araştırma konusu olarak ele alınması gerekmektedir.

Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Dr. Efrasyab Gemalmaz tarafından hazırlanmış bulunan *Erzurum İli Ağızları* (1973) adlı araştırma, daha yayın alanına çıkmamıştır. Bilge Seyidoğlu'nun *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar* adlı doktora tezi 1975'te yayınlanmıştır. Bu tez asıl araştırma konusu itibariyle halk edebiyatı alanına girmekte ise de, verilen masallar malzemesinin transkripsiyonlu olması, malzeme bölümünü ağız araştırmaları için de elverişli kılmıştır. Doğu Anadolu'nun sınır bölgesi durumunda olan *Kars* ili ve yöresi, Ahmet Ercilasun tarafından iki ciltlik bir doktora tezi ile işlenmiş (1971) bulunmaktadır. Araştırmanın I. cildi sesbilgisine, II. cildi *Kars*'taki beş ayrı ağız bölgesinden derlenmiş olan metinlere ayrılmıştır. İyi bir çalışma ürünü olan bu araştırma da daha yayın alanına çıkmamış durumdadır. Bu türü yayın alanına çıkmamış olan doktora tezi niteliğindeki araştırmalara, Erzurum Atatürk Üniversitesince hazırlanmış olan Turgut Acar'a ait *Artvin ve Yöresi Ağızları* (1972) ile Turgut Günay'ın *Rize İli Ağızları* (1972) adlı araştırmalarını da katabiliriz.

Doğu Anadolu bölgesiyle ilgili son araştırma, S. Olcay, A. B. Ercilasun ve E. Aslan tarafından hazırlanıp, TDK tarafından yayımlanan *Arpaçay Köylerinden Derlemeler* (1976)'dır. Bu yayında 360 sayfa metin ile bölgenin küçük bir sözlüğü verilmiş, giriş bölümünde de kısaca, ses ve şekil bilgileri üzerinde durulmuştur.

Trakya ağızları üzerinde ilk deneme 1959 yılında J. Eckmann ve M. Mansuroğlu tarafından yapılmıştır. Trakya bölgesinde uzun süredir, yerli halk ile çeşitli bölgelerden gelmiş göçmenler karışık olarak oturduklarından, bu bölgenin yerli ağızlarını göçmen ağızlarından ayıklayarak ortaya koymak

kolay olmamaktadır. Eckmann ve Mansuroğlu'nun bir gezi raporu halinde hazırladıkları 6 sayfalık kısa araştırma (1959), *Edirne ve Kırklareli*'nin yerli ağızlarına dayanılarak yapılmış bir deneme çalışması niteliğindedir.

Doğu - Trakya ağızları üzerinde daha genişlemesine duran araştırma, S. Olcay'ın *Doğu Trakya Yerli Ağzı* (1966) adlı araştırmasıdır. Atatürk Üniversitesi yayınları arasında çıkan bu araştırmasında Olcay, *Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne* illeri çevrelerinden 1946 yılında derlemiş olduğu birkısım malzemeye dayanarak, bölgenin ses ve şekilbilgileri bakımından bir değerlendirilmesini yapmıştır. Araştırmanın sonunda 18 sayfalık örnek metin bölümü ile, kelime ve ekler dizini de yer almıştır. Eserin Giriş bölümünde, Doğu-Trakya ağızlarının etnik yapı ile bağlantısını açıklayıcı bazı bilgilerin de yer almış olması, incelemeyi daha yararlı bir duruma getirmiştir.

Anadolu'nun güneyindeki *Kıbrıs* adasının Türk ağızları üzerinde son yıllara kadar hiç bir şekilde durulmuş değildir. Bu bölge ağızları Hasan Eren tarafından ele alınmıştır. Hasan Eren'in bu konudaki ilk makalesi *Enigmes populaires turques de Cypre* (1960)'dir. Daha sonra aynı konuya *Kıbrıs Türkleri ve Türk Dili* adlı bir araştırmasında eğilmiştir. Bu araştırmasında Hasan Eren, 1959 yılında *Kıbrıs*'a yapmış olduğu bir inceleme gezisinde derlediği kelime malzemesine dayanarak *Kıbrıs Türklerinin* nereden geldikleri sorununu çözmeğe çalışmıştır. Konuyu aydınlatmak için bir yandan diyalektoloji metodunu kullanmış bir yandan da tarihî metoda başvurarak Başvekâlet Devlet Arşivi'ndeki belgelerden yararlanmak suretiyle, *Kıbrıs*'a göç eden Türklerin *Konya* çevresi ile, *İçel, Antalya ve Alanya* gibi *Güney-Anadolu* bölgelerinden geldiklerini ortaya koymuştur. Hasan Eren'in *Kıbrıs ağzının kökeni* (1971) konusundaki yazısı da yine *Kıbrıs Türkçesi* ile *Anadolu Türkçesi* arasında bağlantı kuran bir yazıdır. *Kıbrıs ağızlarının* dil yapısının bütün yönleri ile ortaya konabilmesi ve *Anadolu ağızları* ile olan bağlantılarının başka bakımlardan da açıklanabilmesi için, bu bölge ağızlarının fonetik, morfoloji, sentaks ve kelime hazinesi yönleri ile de ayrıca işlenip değerlendirilmesi gerekir.

Anadolu'nun belirli ağızları üzerindeki yayınları gözden geçirirken 'meslek argosu' veya 'meslek dili' diye adlandırılan bir dile de kısaca dokunmak yerinde olacaktır. *Anadolu*'daki 'meslek dilleri' ile 'gizli dil' üzerinde ilk duran araştırmacı Caferoğlu'dur. Caferoğlu, AAT. adlı eserinin önsözünde, *Burdur* ve *Muğla* bölgelerindeki 'kalaycı argosu' ile, *Afyon* iline bağlı *Dinar* ilçesinde ve *Denizli*'ye bağlı *Çivril* ilçesi köylerinde oturan Geygellerin gizli dillerinden söz etmiş; eserin arkasına bunlardan derlenmiş bazı kelime ve cümleler ek-

lemiştir. Caferoğlu'nun bu ciltte ele aldığı 'kalaycı argosu', *Burdur ve Muğla* bölgelerinde oturan kalaycı ve bakırcı esnafının kendi ağızlarındaki bazı kelimelere değişik anlamlar vererek bu san'atı icra eden esnaf arasında gizlice anlaşabilme amacını gütmektedir. 'gecelemek' anlamındaki *dünemek* kelimesinin, bunlar arasında 'misafir olmak, misafir kalmak' anlamları ile kullanılması gibi, Aslında, Bu dildeki kelimelerin fonetik ve morfoloji yapısı ile cümle düzeninde, kullandıkları ağız yapısından ayrılan bir durum yoktur. Ne var ki, kelimeler asıl anlamlarından kaydırılarak mecazî anlamlarla kullanılmışlardır.

Caferoğlu'nun yaptığı açıklamaya göre, 'gizli dil', meslek argosundan ayrılan müstakil bir dil özelliği taşımaktadır. Bu dile yerli dilden hiç bir şey alınmamıştır. Cümle düzeni normal ağızlardaki gibidir. Argodan ayrılan yanı, argodaki gibi belli bir fikri yabancıya sezdirmemek amacıyla değil, belli bir kabile veya uruğun yaşayışını ve bütün dil varlığını gizlemek amacı ile yaratılmış olmasındadır. Caferoğlu'nun bu cilt içinde 'kalaycı argosu' ve 'gizli dil' için verdiği bilgiler ve aktardığı kelime örnekleri, okuyucuda bu diller üzerine ancak genel bir fikir uyandırabilmektedir. Bunlar, malzeme ve inceleme bakımından derinlemesine ele alınmış değildir. Aynı nitelikte bir açıklama 1951 yılında yayınlanmış olan AİAD. adlı eserin önsözünde de yer almıştır. Caferoğlu'nun 'meslek argosu' ve 'gizli diller' üzerine doğrudan doğruya eğilmiş olduğu makaleleri de vardır. *Erkilet çerçilerinin argosu 'Dilce'* adlı makalesinde (1952), *Kayseri* iline bağlı Erkilet köyü halkının çerçileri arasında konuşulan bir meslek argosunu ele almıştır. Caferoğlu bu makalesinde Dilce'den örnek olarak 12 cümle ile birkısım kelime malzemesi aktarmıştır. Ona göre, *Burdur* ve *Muğla*'daki 'kalaycı' argosu ile, Erkilet argosu arasında herhangi bir bağlantı yoktur. 1953'te yayınlanan, *Anadolu Abdallarının gizli dillerinden biriki örnek* adlı makalesinde, *Anadolu'nun* çeşili bölgelerine dağılmış olan Anadolu Abdallarının gizli dili üzerinde durmuş; bunların dili ile Çingene ve Elekçilerin dili arasında hiçbir bağlantı bulunmadığını, sırf ticaret ve zanaat hayatlarındaki benzerlik dolayısıyla bunların birbirine karıştırıldığını ileri sürmüştür. 1954 yılında yayınlanan *Pallacı, Tahtacı ve Çepni dillerine dair* adlı makalesinde ise, Anadolu'daki bu topluluklara ait meslek ve gizli diller üzerinde durmuştur. Caferoğlu, bu makalelerinde de meslek argoları ile gizli diller üzerine oldukça genel bilgiler vermekle yetinmiştir. Yapılan açıklamalarda yer yer, meslek argoları ile gizli dillerin de birbirine karıştırıldığı görülmektedir. *Erkilet çerçilerinin argosu "Dilce"* adlı yazıda, bunların bir meslek diline sahip oldukları görüşü ileri sürülürken, Anadolu Abdallarının gizli dilini ele alan yazıda, Erkilet köyündeki dilin bir gizli dil kalıntısı olduğuna işaret edilmektedir. Ayrıca, verilen bilgiler arasında, Geygelli yürüklerinin ve Anadolu

Abdallarının gizli dili ile, Çingene ve Elekcilerin dilleri arasında bir bağlantı bulunmadığı görüşü de düzeltilmeğe muhtaçtır. Geoffrey Lewis, *The secret Language of the Geygelli Yürüks* adlı makalesinde (1955), Caferoğlu'nu bu görüş açısından eleştirerek, Geygelli yürüklerinin dili ile Çingenece arasında tam bir uygunluk bulunduğunu ispata çalışmıştır. Bunun için, Geygelli yürüklerinden alınan sözleri, İngiliz, Romanya, Macar v. b. Çingene dillerindeki mukabilleri ile karşılaştırarak bu sonuca ulaşmıştır. Ancak, *Sivas* ve *Tokat* bölgeleri ile, *Eskişehir* bölgesindeki Geygelli yürüklerinden alınan sözlerin incelenmesi, bunlardaki dilin bir gizli dil karakterini kaybettiğine işâret etmektedir. Bu durum karşısında, bu konuda yapılan ilk aratırmaların ışığında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayılmış olan Geygelli yürüklerine ait dil malzemesi ile değişik meslek erbabına ait özel dillerin ayrı ayrı ve ayrıntılı olarak yenibaştan ele alınıp incelenmesi gerekir. Bu sayede, hem bütün Geygelli yürüklerinin birer gizli dile sahip olup olmadıkları sorunu aydınlanabilecek hem de gizli diller ile esnaf argoları arasındaki sınır kesinlikle çizilmiş olacaktır.

Anadolu (ve Rumeliden) derlenmiş eski bir eseri, dil bakımından işleyip değerlendiren yayınlardan biri de Macar türkologlarından Georg Hazai'nin, *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Unterschungen an der Transkriptintexten von Jakob Nagy de Harsany* adlı yayınıdır (1973). Hazai'nin bu eseri, doğrudan doğruya Jakob Nagy de Harsany'nin, *Colloquia Familiaria Turcico Latina* adlı dil kılavuzuna dayanmaktadır. Gerçi, bu kılavuz bugünkü Anadolu ağızları ile ilgili değildir. XVII. yüzyıl konuşma dilini kapsamaktadır. Bir Macar din adamı ve doğubilimcisi (orientalist) olan Jakob Nagy de Harsany'nin, diplomatik görevi dolayısıyla uzun yıllar gezip dolaştığı Osmanlı topraklarında derleyip, Latin harfleri ile yazıya geçirdiği transkripsiyon metinleridir. Metinler 1672 tarihinde *Brandenburg*'da (Kölln) basılmıştır. Ne var ki, eserin o günkü konuşma dili ile kaleme alınmış olması ve XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesi ile XX. yüzyıl Anadolu Ağızları arasındaki yakın paralellik, bu eseri de *Anadolu (ve Rumeli)* ağızlarının değerli bir ürünü durumuna getirmiştir. Hele, Türkçe ile Macarcanın fonetik düzeninin biribirine yakınlığı ve zamanın konuşma dilini güvenilir biçimde yansıtan bir eser olması, metinleri, Türkçenin o dönemdeki ses düzeninin kavranması bakımından da önemli kılmıştır. Aynı zamanda, XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesi ile Anadolu ağızları arasında köprü kuran ve Türkçenin 300 yıllık tarihî gelişmesine ışık tutan bir malzeme niteliğindedir. İşte bu dil kılavuzu, 1966 yılında Ankara'da toplanmış olan XI. Türk Dil Kurultayı'nda, Hazai tarafından ele alınarak *Anadolu ve Rumeli Türkçesinin bir yadigârı üstünde Jakob Nagy de Harsany'nin dil kılavuzu* adlı bir bildiri ile tanıtılmıştır. Daha sonra metinleri

filoloji açısından çeşitli yönleri ile işleyen Hazai, bu çalışmalarını metinlerle birlikte, 1973 yılında yukarıda belirttiğimiz adla bilim alanına sunmuş bulunmaktadır. Hazai, XVII. yüzyıl Anadolu (ve Rumeli) Türkçesi ile ilgili bu metinleri, Türkçe üzerindeki geniş bilgisi ve takdir edilecek bir çalışma metodu ile işleyip değerlendirecek, Türk dili alanına değerli bir hizmette bulunmuştur.

BELLİ BİR DİL KONUSU ÜZERİNDE DURAN YAYINLAR

4. Ş. Anadolu ağızları üzerinde yapılmış olan yayınların bir kısmı da belli bir ağız bölgesine yönelmekten çok, belli bir dil konusunu bütün Anadolu ağızlarında inceleyen makale türleridir. Ele aldıkları konular bakımından birkaç gruba sokabileceğimiz bu araştırmalar, ne yazık ki sayı bakımından oldukça yetersizdir. Şimdi bu nitelikteki yayınları belli grupları izleyerek açıklamaya çalışalım:

Anadolu ağızlarını gramer yönü ile ele alan makalelerin birkaçı doğrudan doğruya sesbilgisi ile ilgilidir. Bu konuda ünlüler (vokaller) ile ilgili olarak, bizim 1953 yılında yayınlanan *Batı Anadolu ağızlarında aslı vokal uzunlukları hakkında* adlı yazımız ile, Caferoğlu'nun 1964 yılında yayınlanmış olan *Anadolu ve Rumeli ağızlarında ünlü değişimleri* adlı yazısı vardır. Bunlardan birincisinde, Türkçede aslı ünlü uzunluklarının var olup olmaması bakımından Türkologları iki ayrı görüşe bölen önemli bir konunun *Batı-Anadolu* ağızlarındaki durumu ele alınmış; o güne kadar yazılanların aksine ve Orta-Asya Türkmençesine paralel olarak Anadolu ağızlarında da *ālamak* 'almak', *dālamak* 'dalmak', *dēmek*, *dīmek* 'demek, söylemek', *gīz* 'kız', *yōk* 'yok' örneklerinde görüldüğü üzere, kök hecelerde bugün için aslı ünlü olarak kabul edilen bir ünlü türünün varlığı ortaya konmuştur. İkinci yazıda, o güne kadar Anadolu ağızları üzerine derlenmiş malzeme ile yapılmış araştırmalara dayanılarak *akran* / *aħren* 'akran', *ağaç* / *ağıç*, *ağış*; *çağırmağ* / *çığırmağ*, *çember* / *çömber*, *çekirge* / *çökürge* gibi ünlü değişimleri üzerinde durulmuştur.

Caferoğlu, 1955-64 yılları arasında Anadolu ağızlarındaki ünsüz (konsonant) değişimlerini konu alan birkaç yazı daha yayınlamıştır. Bunlardan, *Anadolu ağızlarındaki metathése gelişmesi* (1955), mevcut bütün yayınlara dayanarak, komşu ve komşu olmayan hecelerdeki ünsüzlerin yer değiştirmesi temeline dayanan metathése olaylarını incelemiştir: *köprü* / *körpü*, *çömlək* / *çölmək*, *ileri* / *ireli* gibi. Bu makale ile ses aktarımı dediğimiz metathése olaylarının Anadolu'daki genel durumu izlenebilmektedir. Anadolu ağız-

larındaki içses ünsüz benzeşmelerini ele alan yazısında (1958) ise *onlar/onnar*, *bilirler/bililler*, *olsuñ/ossuñ*, *yüksek/yüsseğ* örneklerinde göze çarpan *-rl-/-ll-*, *-nl-/-ll-*, *-ks-/-ss-* v. b. çeşitli değişme olayları üzerinde durulmuştur. Ancak, bu türlü olaylar, bölgelerle ilgili özel araştırmalarda esasen değerlendirilmiş olduğundan, bu makale ile mevcudun bir kompozisyonu yapılmış bulunmaktadır. Caferoğlu'nun Anadolu ağızlarındaki konson değişmelerini ele alan yazısında (1963), yine böyle bir kompozisyona gidilerek, eldeki malzeme ve araştırmalara göre, *balta/palta*, *çoban/çopan*, *tırnağ/çırnağ*, *ğaba/ğava*, *şindi/şinci*, *kendi/cendi*, *Fatma/Hatma*, *müjde/muşdu*, *mağarna/baharna* gibi, daha çok önses ve içses değişmeleri üzerinde durulmuştur.

Janos Eckmann'ın *kelime ortasındaki anorganik b, p ve m ünsüzlerinin türemesini* konu alan makalesi (1951), doğrudan doğruya Anadolu ağızları ile ilgili değildir. Ancak, bu yazıda Türkçenin çeşitli kollarına ait değişme olayları incelenirken *kızamık/kızambık*, *saklamaç/saklamaç* gibi örneklerle Anadolu ağızlarına önemli bir yer ayrılmıştır. Eckmann'ın Türkçede *d, t ve n* seslerinin türemesini konu alan yazısı da (1955) *pēynir/peynir*, *pendir*, *ısıрмаğ / ısıdırmağ*, *sığır / sığırmaç* 'sığır çobanı', *nağır/nağırmaç* 'sığır sürüsü' gibi örneklerle aynı şekilde Anadolu ağızlarına da yer vermiş bulunmaktadır.

Hasan Eren'in Türkçede *-mm- > -mb-* dissimilationunu konu alan yazısı (1959), esas itibarıyla, Eckmann'ın yukarıda işaret ettiğimiz Türkçedeki *b, p* ve *m* ünsüzlerinin türemesi ile ilgili makalesini hedef almaktadır. Eren bu yazısıyla, Eckmann'ın yazısında belirttiği türeme olaylarına kısmen katılmakta, kısmen de bunları basit bir benzeşmezlik (dissimilation) olayından ibaret saydığını, Anadolu ağızlarından ve başka lehçelerden getirdiği yeni tanıklarla ispata çalışmıştır.

Bizim, Eski Anadolu Türkçesindeki *-van/-ven*, *-vuz/-vüz* eklerinin Anadolu ağızlarındaki devamı ile ilgili olan yazımız (1964), sesbilgisi değişmelerine dayanan bir morphologie konusudur. Bu yazıda, Eski Anadolu Türkçesinde çekimli fiillere gelen *-van/-ven*, *-vuz/-vüz* (*alurvan* 'alırım', *alavuz* 'alalım' v.b.) birinci şahıs eklerinin Anadolu ağızlarında *v > y* ses değişmesine uğramış *leşberyin* 'rençperim', *leşberyüz* 'rençperiz' gibi kalıntıları üzerinde durulmuştur. Böylece, bu ekler dolayısıyla, şahıs eklerinin Eski Anadolu Türkçesinden Anadolu ağızlarına uzanan tarihî gelişmesi izlenmiştir.

Anadolu ağızlarını şekilbilgisi yönü ile değerlendiren makaleler de ne yazık ki, birikiyi geçmeyecek kadar azdır. Bu grupta Fransız türkologlarından Louis Bazin'in Anadoludaki *abao!* ünlemine ele alan yazısı ile, Sadettin

Buluç'un Anadolu ağızlarındaki bazı fiil çekimlerini üzerinde duran iki yazısı vardır. Önce 1969 yılında toplanan XII. Türk Dil Kurultayı'nda, daha sonra da *Berlin*'de toplanan XII. Uluslararası Altaistik Konferansı'nda birer bildiri olarak okunmuş olan bu yazılarda, Buluç, Anadolu ağızlarında yer alan ve ilgi çekici kuruluşları bulunan bazı hal kipi ekleri ile bunların çekimleri üzerinde durmuştur.

Hasan Eren'in *Onomatopéelere ait notlar* başlığını taşıyan yazısı (1950), ses taklidi niteliğindeki sözlere çeşitli ekler eklenerek türetilmiş olan *bilik*, *piliç*, *filiz* 'piliç' gibi sözler üzerinde durduğundan daha çok kelime hazinesini, ancak bir yönü ile de şekilbilgisini ilgilendiren bir yazı niteliğindedir.

Anadolu ağızlarına girmiş yabancı kelimeler konusunda duran ilk araştırmacı Andreas Tietze'dir. Tietze, bu konuda yazmış olduğu birkaç makale serisinin ilkinde, Avrupa dillerinde Türkçeye yeni devirlerde girmiş olan yabancı kelimeleri ele alarak, bunların geçirdiği formal değişiklikleri (1952) incelemiştir. Tietze'nin bu yazısı genellikle Türkiye Türkçesi ile ilgilidir. Ancak, çeşitli sebeplere bağlanabilen değişme olayları için verilen *elektrik/alettirik*, *ruba/uruba*, *revir/levir*, *karakter/kalekter* gibi örneklerin çoğu, halk konuşması dolayısıyla ağızlara dayanmaktadır. Tietze'nin bu makalesi, yabancı kelimelerde kendini gösteren formal değişikliklerin bağlı bulunduğu sebepleri ortaya koyan değerli bir araştırmadır. Yazar, daha sonra yazdığı iki makale ile de (1955, 1962), Anadolu ağızlarına girmiş olan Grekçe kelimeler üzerinde durmuştur. Birbirinin devamı niteliğinde olan bu iki makalede, Grekçeden geçmiş 347 kelime ele alınarak bunlar üzerinde gerekli filoloji tahlil ve açıklamaları yapılmıştır. Bu yolla Anadolu dialektoloji sözlüğüne değerli bir katkıda bulunulmuştur. Yazar, Anadolu ağızlarına girmiş olan yabancı kelimelerin tablosunu tamamlamak üzere, daha sonra Türk halk diline girmiş olan Bulgarca, Rusça, Sırpça gibi İslavca kelimeler (1957) ile, Anadolu ağızlarında yerleşmiş Arapça (1958) ve Farsça (1969) kelimeler üzerinde de ayrıntılı olarak durmuştur. Tietze'nin bu makaleleri, Anadolu ağızları üzerinde çalışacaklar için güzel bir kazançtır. İleride hazırlanacak ayrıntılı ağız sözlükleri için değerli birer işlenmiş malzeme durumundadır. Ayrıca, Anadolu ağızlarının kültür yapısındaki yabancı etkileri filoloji ölçüleri ile ortaya koyan değerli incelemelerdir.

Hasan Eren, *Anadolu Ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapka kelimeler* adlı makalesinde (1960), Tietze'nin yukarıda saydığımız makallerinden üçü üzerinde durarak, Anadolu ağızlarında bu türlü yabancı kelimeler dışında Moğolcadan, Ermeniceden, Kafkas dillerinden geçme yabancı kelimelerin de

bulduğunu, Tietze'nin, makalelerinde bu hususa yer vermemiş olduğuna işaret ettikten sonra, kendisinin daha önce *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*'ni tanıtmak üzere yazmış olduğu bir yazıda (TDCF. Dergisi VI/1948, s. 445-448) ele aldığı Bulgarca ve Rusçadan geçme İslavca kelimeleri de görmediğini belirtmiştir. Eren daha sonra, Tietze'nin söz konusu makalelerde ele aldığı bazı kelimeler üzerinde yeniden durarak, bunlara gerekli eklemeler yapmıştır. Böylece, Eren'in katkıları ile Anadolu ağızlarındaki Rumca İslavca ve Arapça kelimeler konusu daha da değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Tietze, VIII. Türk Dil Kurultayı'nda okumuş olduğu *Anadolu Türkçesinin tabakalaşması* adlı bildirisinde (1957), Anadolu Türkçesindeki kelime hazinesinin tabakalaşmasını gözden geçirmiştir. Anadolu Türkçesinde bu yönden yedi ayrı tabaka tesbit etmiş olan Tietze, bir dildeki kelime hazinesinin tarih içindeki gelişmenin bir sonucu olduğu görüşünden hareket ederek, bu konuya tarihî metodu uygulamıştır. Bu makale bütünü ile Anadolu ağızlarını ele almamıştır. Hem yazı dilini hem de ağızları kapsayan bir makaledir.

Hasan Eren, *Anadoluda Kafkasya Türkleri* adını taşıyan makalesinde (1961), yine Tietze'nin yazılarına atıf yaparak, Anadolu ağızlarına Anadolu dışı Türklerden geçmiş olan kelimelerin de yabancı kelimeler sayılabileceği görüşünü ileri sürmüştür. Makalesinde bu ana görüşten hareket eden Eren, Anadolu ağızlarına Karaçay ve Balkar Türkçelerinden geçmiş olan 170 kelimeyi, bu iki lehçeye ait sözlük kaynaklarına ve Söz Derleme Dergisi'ne dayanarak incelemiştir. Makalenin sonuna ayrıca Karaçay ve Balkar lehçelerine ait sözlüklerde yer almayan, ancak kendisinin bu lehçelerden geçmiş olduğunu kabul ettiği birkısım kelime malzemesi daha eklemiştir. Bu makale ile Anadolu göçmen ağızlarına ait söz dağarcığının da birkısım değerlendirilmiş bulunmaktadır.

Anadolu ağızlarındaki yabancı sözlerle ilgili bir yazı da Ahmet Caferoğlu'nun Anadolu ağızlarına geçmiş Moğolca unsurları inceleyen (1954) yazısıdır.

Anadolu bölgesi, çeşitli tarihî olaylar dolayısıyla bir süre Moğol hakimiyeti altına girmiş olduğundan, bu hakimiyet döneminin bir kalıntısı olarak, Anadolu ağızlarına bazı Moğolca unsurlar da girmiş bulunmaktadır. Bu yazı, tarihî gelişmelerine girilmeksizin bu nitelikteki yabancı kelimelerin Anadolu ağızlarında (ve Azericede) uğradığı gramer ve anlam değişmelerini ele almıştır. Caferoğlu'nun Türkiye balık adları konusunda yazmış olduğu makale (1960)

ise, merkezi *Venedik*'te bulunan *Comitato per L'Atlante Linguistici Mediterraneo* tarafından çıkarılması düşünülen dil atlasında Türkiye'yi temsil edecek bir ön hazırlık çalışması durumundadır. Caferoğlu, bu makalesinde Akdeniz bölgesinin kültür unsurlarını balık adlarına göre ortaya koyacak sekiz ayrı sahil bölgesinden derlemiş olduğu kelime malzemesini bir sınıflamaya tabi tutarak Latince karşılıkları ile birlikte 17 sayfalık lûgatçe halinde yayınlamıştır.

1975 Ekim ayında Konya'da toplanan I. Uluslararası Folklor ve Halkedebiyatı Semineri'ne bir bildiri olarak sunulan ve 1976'da yayınlanan *Batı Anadolu ağızlarında haftanın günleri üzerine bir inceleme* adlı araştırmasında, T. Gülensoy, elde mevcut malzemeye göre, Anadolu'nun bazı ağızlarında haftanın 7 günü için söylenen adlar üzerinde durmuştur.

Anadolu ağızlarında yer almış sözlerin etimolojisi ile ilgili çalışmalar da birkaçı geçmeyecek kadar azdır. Bu konuda yalnız Hasan Eren'in, Anadolu'daki *Ören* ve *Sökü* yer adarı ile (1950, 1965), *gök* kelimesinin türevlerini ele alan (1958) yazılarını gösterebiliriz.

Anadolu ağızları ile, Anadolu'nun etnik yapısı arasındaki bağlantılar üzerinde duran bazı yazılar da vardır. Ahmet Caferoğlu *Kırşehir vilâyetinin bugünkü etnik teşekkülüne dair notlar* (1947) adlı makalesi ile bu konu üzerinde duran ilk araştırmacı olmuştur denebilir. Caferoğlu, bu yazısında *Kırşehir* ağızlarını oluşturan Geygelli, Boynuinceli, Tülek, Cerit, Akkoyunlu, Kızılkoyunlu, Herikli, Türkmen, Mamalı, v. b. Türk aşiretleri üzerinde durarak bunların il sınırları içindeki yerleşme durumlarını incelemiştir. Daha sonra bizim, *Güney-Batı Anadolu Ağızları* (1956) adlı kitabımızın Giriş bölümünde kısmen, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları* adlı kitabımızda ise (1963), derinlemesine bir şekilde bölge ağızları ile bu bölge ağızlarını kuran etnik unsurlar arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Son eserde, Başbakanlık Devlet Arşivi'ndeki yayınlanmamış belgelere dayanılarak bu bölge ağızlarını kuran Türk etnik unsurlarının Çayan, Karahacılı, İnallu, Eski, Karacaaraplu, Dumanlı, Kızılkoyunlu, Dânişmendli, Musahacılı, Boynuinceli, Bekdik, Eymür gibi Türkmen aşiretleri olduğu ortaya konmuştur. *Bartın ve yöresi ağızlarındaki lehçe tabakalaşması* adlı makalemizde, bu bölge ağızlarında Oğuz lehçesine ait dil özellikleri ile Kıpçak lehçesine ait dil özelliklerinin biribiri içine girmiş ve kaynaşmış olmasının sebepleri üzerinde durulmuş; çözüm için tarihî kaynaklara baş vurularak, bu durumun bölgede Oğuz-Türkmen ve Kıpçak unsurlarına dayanan bir yerleşme ve lehçe tabakalaşmasından ileri geldiği ispata çalışılmıştır. 1969 yılında *Berlin*'de toplanan XII. *Permanent*

International Altaistic Conference'e ilkin bir bildiri olarak sunulan (1969) araştırmamızda (1971, 1974) ise, doğrudan doğruya Anadolu ağızlarının etnik yapı ile bağlantıları araştırılmıştır. Bu konuda kesin bir yargıya varabilmek için 24 Oğuz boyundan Kınıkların, Avşarların ve Salurların kurmuş oldukları ve o günden bugüne etnik yapısı değişmemiş olan köyler ele alınarak bu köylerin dil yapıları incelenmiştir. Bu yolla, *Anadolu*'da birbirine, aykırı çeşitli dil özelliklerinden hangilerinin hangi Oğuz boylarından boylarından geldiği konusunda bir deneme yapılmak istenmiştir.

Doğan Aksan'ın 1969'da *Viyana*'da toplanan Onomastik Bilimleri Kongresi'ne sunduğu yayınlanmış (1970) bildirisi Anadolu yer adları ile ilgilidir. Aksan bu bildirisinde Anadolu'daki yer adlarının dilbilim ve kültür açısından önemi üzerinde durmuştur. Yine yer adları üzerinde duran ve dolayısıyla Anadolu ağızlarını ilgilendiren bir yazı da Özcan Başkan'ın *Türkiye köy adları üzerine bir deneme* (1970) adlı makalesidir. Başkan bu makalesinde Türkiyedeki 40.000'e yakın köy adlarını bir sınıflamaya tabi tutarak, bu adların verilisinde dilbilim açısından belli bir örgü, belli bir yapı ve düzen olduğunu ortaya koymuştur. Bu makalenin devamı niteliğinde olan, Aksan'ın *Anadolu yer adları üzerinde en yeni araştırmalar* adlı yazısında (1974) önce Başkan'ın görüşleri özetlenmiş, bu görüşler ona eklenecek yeni görüşlerle birleştirilerek, Anadoludaki köy adlarını adlandırma yolları genel dilbilim açısından yenibaştan ele alınmıştır. Aksan'ın 1974 yılında *Bonn*'da toplanmış olan XVII. PIAC'a sunmuş olduğu *Ausdruckskraft der türkischen Sprache im Spiegel der anatolischen Mundarten* konusundaki bildirisi ise, Anadolu ağızlarını semantik yönden değerlendiren bir bildiridir.⁹ Bu bildiride Anadolu ağızlarının Türkçenin bütün türetme yollarından yararlandığı, somutlaştırma yoluna başvurarak pek çok kelimeler türettiği, yazı dilinin aksine Türkçenin türetme kurallarına özenle bağlı kaldığı görüşü örneklerle açıklanmıştır.

Anadolu ağızları üzerindeki çeşitli malzeme ve yayınlara dayanılarak bu ağızların gramer yapısını tümü ile ele alan makale Caferoğlu'nun *Fundamenta*'da yayınlanmış olan *Die anatolischen und rumelischen Dialekte* adını taşıyan (1959) makalesidir. Bu makalede Anadolu ağızlarına ait ses ve şekilbilgisi özelliklerini toplu olarak görmek mümkündür. Yalnız, makale, belli ölçülerle sınırlanmış bir inceleme olduğundan gözden kaçmış ya da verilmemiş olan

⁹ Bu bildiri, *Bonn*'daki Seminar für Sprache und Kulturwissenschaften Centralasiens der Universität Bonn'un PIAC bildirilerine ayrılmış bir cildinde basılmaktadır.

özellikler çoktur. Ayrıca, eldeki metinlerin sınırlılığı ve araştırma yazılarının azlığı dolayısıyla, Anadolu ağızlarının ayrıntılı bir tavsifi de yapılamamıştır. Ağızların, dil özellikleri temelinde değil de coğrafi bölgeler temelinde bir sınıflamaya tabi tutulmuş olması, bizce, makalenin işaret edilmesi gereken önemli bir eksiklidir.

Anadolu ağızlarını bibliyografya yönünden toplayan bir yazı, Kaya-han Erimer'in *Anadolu ve Rumeli ağızları üzerinde bir bibliyografya denemesi* adlı (1970) yazısıdır. Bu yazıda, başlangıçtan bugüne kadar yapılmış olan bütün araştırma ve incelemeler herhangi bir eleştiriye girilmeksizin yazar adları alfabetik sırasına göre verilmiştir. Konu fazla geniş tutulduğu için, yazıda doğrudan doğruya Anadolu ağızları ile ilgili olmayan folklor v. b. nitelikteki ağız dışı bazı araştırma ve incelemeler de yer almıştır. Makalede bu türlü yayınların da yer almış olması, makaleyi oldukça şişkin bir duruma getirmiştir. Bazı bibliyografya eksikleri ile biriki ad ve tarih yanlışları dışında, bu alandaki bütün yayınları biraraya toplamış olması bakımından yararlı ve değerli bir çalışmadır.

5. § Yukarıdan beri yapılan açıklamalar gösteriyor ki, Anadolu ağızları üzerinde, özellikle 1940'dan sonraki dönemde derleme veya araştırma niteliğinde olmak üzere epey çalışma yapılmıştır. Ancak, bugüne kadar yapılanlarla bu alanda yapılması gerekenler arasında bir orantı kurulduğunda, daha önümüzde doldurulması gerekli büyük boşlukların bulunduğu da gözden kaçmamaktadır. Anadolu ağız araştırmalarının bugün için çözüm bekleyen başlıca sorunları şu noktalarda özetlenebilir:

1. Şimdiye kadar ortaya konmuş olan metin malzemesinin ancak bir kısmı bilimsel ve teknik inceliklere uygun olarak derlenip yayınlanmıştır. Bilindiği üzere, ağızlar üzerindeki araştırma ve incelemelerde ortaya konan eserlerin değeri, öncelikle o araştırma ve incelemelerin dayandığı malzemenin sağlamlığına bağlıdır. Eldeki metin koleksiyonları ise bu bakımdan yarıdan çoğu itibarıyla yeterli bir sağlamlık taşımamaktadır. Öte yandan, artık *Anadolu* bölgesi de yaşayış şartları bakımından yeni bir ortama girmiş bulunmaktadır. XX. yüzyılın okul, radyo, televizyon, gazete, kitap otomobil, tren, uçak gibi çeşitli teknik ve kültürel imkânları ile, şehirler arasındaki ticarî bağlantılar, büyük şehirlere ve sanayi bölgelerine yapılan göçler, sosyal ve kültürel alandaki hızlı değişme ve gelişmeler bir yandan *Anadolu* halkını birbirleri ile kaynaştırıp karıştırmakta bir yandan da bu şartların ve yazı dilinin etkisi altında, yerli ağız özelliklerinin büyük bir hızla aşınıp kaybolmasına yol açmaktadır. Anadolu ağızları üzerindeki bu malzeme açıklığının kapatılabilmesi için

tezelden plânlı ve programlı bir derleme faaliyetine girişilmesi gerekmektedir. Koynunda en az 1200 yıllık bir geçmişi barındıran bu değerli kültür hazinesi ancak böyle sistemli ve bilimsel bir derleme faaliyeti ile büsbütün eriyip kaybolmaktan kurtarılabilir.

2. Bugün Anadolu ağızları, bazı genel özellikleri ile coğrafi bölgelere uygun birtakım bölümlere ayrılabilirse de, çok defa birbirine komşu kasaba ve köylerde bile önemli ağız ayrılıklarının bulunduğu veya uzak bölgelerdeki ilçe ve köylerin bir kısmı ağız özellikleri bakımından birleştikleri görülür. Bu durum esas itibariyle Anadolu bölgesine yerleşen 23 ayrı Oğuz boyu arasındaki ağız ayrılıklarından, *Anadolu*'ya gelen bu boyların belirli yerlere belirli gruplar halinde yerleşmemiş olmalarından ve *Anadolu*'nun XI. yüzyıldan bu yana kendi yapısında geçirdiği tarihî ve sosyal değişmelerle ilgili etnik dalgalanmalardan ileri gelmektedir. Kaldı ki son araştırmalar, *Anadolu* bölgesine Oğuz dışı öteki bazı Türk etnik unsurlarının da gelip yerleştiğini göstermektedir. *Anadolu*'da yerleşmiş olan boy ve oymaklardan bir kısmının *Anadolu*'da yüzyıllarca göçebe bir yaşayış sürdürmüş olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerleştirme siyasetinin ortaya çıkardığı iç göçler, göçebeleri yerleştirme siyasetinin doğurduğu sonuçlar ve daha başka sebepler, Anadolu ağızlarında bölgeler arası dalgalanma ve karışmaları da ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı, Anadolu ağızları üzerinde yapılacak derleme ve araştırmaların önce her bir ilin idarî sınırları açısından ele alınması ve bu inceleme sırasında o ağızın dil yapısı ile etnik yapısı arasındaki bağlantıların da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

3. *Anadolu*'da yerli ağızlar yanında *Orta-Asya*'dan, *Kafkasya*'dan, *Kırım*'dan ve *Rumeli*'den (Balkanlardan) son biriki yüzyıl içinde yapılmış göçlerle kurulan küçük ağız bölgeleri de vardır. Bu ağızlara 'Göçmen Ağızları' adı verilmektedir. Anadolu ağızlarının bir bütün olarak ortaya konabilmesi için, göçmen ağızlarının da yerli ağızlardan ayrı olarak derlenip araştırılması gerekmektedir. Şimdiye kadar bu konuda hemen hiçbir şey yapılmamış sayılabilir.

4. Bugün Anadolu ağızları sesbilgisi, şekilbilgisi, sözdizini (sentaks), kelime hazinesi, deyimler, anlambilimi v. b. konular açısından daha, geniş çalışma ve araştırmaları gerektiren bir boşluk içindedir. Hangi dil özelliklerinin Anadolu'nun hangi ağızlarında yer aldığını kesinlikle ve ayrıntıları ile bilemediğimiz gibi, hangi ağızların hangi dil özelliklerine sahip olduklarını da kesin sınırlar ile ayıramıyoruz. Bu yüzden, Anadolu ağızlarının dil özellikleri temelinde tam bir sınıflaması yapılamamıştır.

Türkiye dışı ülkelerde diyalektoloji araştırmalarının sonucuna dayanan dil atlasları yayınlanalı uzun yıllar geçtiği halde, *Türkiye*'de Anadolu ağızları için hâlâ bir dil atlasını hazırlayabilecek kıvama gelmiş sayılmayız. Bunun başlıca sebebi, yukarıda belirtilen malzeme ve araştırma yetersizliğidir. Bizce, bu konudaki açıklık ancak bir yandan her küçük ağız bölgesini bütün ayrıntıları ile ele alan bilimsel araştırmaların, bir yandan da bol metin malzemesine dayanılarak her bir dil olayını bütün Anadolu ağızlarında inceleyen monografilerin hazırlanması ile kapatılabilir.

KISALTMALAR

- AAT.: Anadolu Ağızlarından Toplamalar
 ADÜM I.: Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I
 AİAD.: Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler
 ASAL: American Studies in Altaic Linguistics.
 AYB.: Azerbaycan Yurt Bilgisi Mecmuası
 DTCF.: Dil ve Tarih-Cođrafya Fakültesi
 DTCF. Derg.: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cođrafya Fakültesi Dergisi
 FUNDAMENTA: Philologiae Turcicae Fundamenta, (Wiesbaden 1959).
 KDİAT.: Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar
 OAAD.: Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler
 PIAC.: Permanent Internationale Altaistic Conference
 TDAY.: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
 TDB.: Türk Dili Belleten (1952 yılı sonuna kadar Türk Dil Kurumunun yıllık yayın organı)
 TDK.: Türk Dil Kurumu (Ankara)
 TDED.: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (İstanbul)
 TDKOB.: Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler cildi.
 TFA.: Türk Folklor Araştırmaları Dergisi (Ankara).
 TKAE.: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (Ankara)
 TM.: Türkiyat Mecmuası (İstanbul, Türkiyat Enstitüsü)
 AOH: Acta Orientalia Hungarica

BİBLİYOGRAFYA

- Acar, Turgut, *Artvin ve yöresi ağızları*. (Basılmamış Doktora çalışması, Erzurum 1972).
- Aksan, Doğan, *Birkaç Türkçe yer adı ve bunların dilbilimi ve kültür bakımından önemi*, DTCF Derg. XXVI / 1-2 (1968), Ankara 1970, s. 81-85.
- Aksan, Doğan, *Anadolu yer adları üzerine en yeni araştırmalar*, TDAY. 1973-74, s. 185-193.
- Aksoy, Ömer Asım, *Gaziantep ağızı üzerine etütler*, TDB seri II/5-6, 1940 s. 65-96.
- , *Gaziantep ağızında atasözleri*, TDB seri II/7-8, 1941, s- 81-112; II/9-10, 1941, s. 99-147.
- , *Gaziantep ağızı I*. TDK yay., İstanbul 1945; II. İstanbul 1945, III. İstanbul 1946.
- Bazin, L., *A propes de l'exclamation anatolienne abao!*. Jean Deny Armağanı, Ankara 1958, s. 39-50.
- Beysanoğlu, Şevket, *Diyarbakır Ağızı*, Diyarbakır Halkevi yay. Ankara 1966. (Ali Rıza Önder, Türk Dili XVII/196, 1968, s. 542-545.)
- Buluç, Saadettin, *Kerkük hoyrat ve manilerinde başlıca ağız özellikleri*, XI. TDKOB (1968). s. 109-118.
- , *Kerkük hoyratlarına dair*, Reşid Rahmeti Arat İçin, TKAE yay., Ankara 1966, s. 142-154.
- , *Über einige Konjugationsformen in den anatolischen Mundarten, Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker*, Protokolband der XII Tagung der PIAC 1969 in Berlin, Berlin 1974, s. 161-164.
- , *Tellâfer Türkçesi Üzerine*, TDAY 1971-74, s. 49-57.
- Caferoğlu, Ahmet, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*. Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya vilâyetleri ağızları, İstanbul 1940.
- , *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II*. Oyunlar, tekerlemeler, yanılmaçlar, ve oyun istilahları. Konya, Isparta, Burdur, Kayseri, Çorum, Niğde vilâyetleri oyunları, İstanbul 1941.
- , *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, I*. Kars, Erzurum, Çoruh, ilbaylıkları ağızları, TDK. yay. İstanbul 1942.

- , *Anadolu Ağzlarından Toplamalar*. Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde ilbaylıkları ağzları, kalaycı argosu ve Geygelli yürüklerinin gizli dili. TDK. yay. İstanbul 1943.
- , *Sivas ve Tokat İlleri Ağzlarından Toplamalar*. TDK. yay. İstanbul 1944.
- , *Güney-doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar*. Malatya, Elazığ, Tunceli, Gaziantep ve Maras vilâyetleri ağzları, İstanbul 1945.
- , *1945 Yılı Kuzey-doğu Anadolu Gezisinden*, TDED 1/2, 1946, s. 65-80.
- , *Niğde ağzlarından örnekler*, TED 1/3-4, 1946, s. 149-162.
- , *Kırşehir vilâyetinin bugünkü etnik teşekkülüne dair notlar*, TED II/1-2, 1947, s. 79-96.
- , “*Küçük, çocuk, enik*” kelimelerinin morfolojik ve semantik değişmelerine dair, TDB seri III/10-11, 1947. s. 6-12.
- , *Kuzey-doğu illerimiz ağzlarından Toplamalar*. Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağzları. TDK. yay. İstanbul 1948.
- , *Terekeme ağzıyla hudut boyu saz şairlerimizden Kurbanî ve şiirleri*, TDED III/1-2, 1948, s. 87-106.
- , *Orta Anadolu Ağzlarından Derlemeler*. Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat vilâyetleri ile Afşar, Saçıkaraılı ve Karakoyunlu uruklarının ağzları, İstanbul 1948.
- , *Eskişehir ağzları üzerine bir deneme*, TDED IV/1-2, 1950, s. 15-33.
- , *Anadolu illeri ağzlarından derlemeler*. Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak illeri ağzları. TDK. yay. İstanbul 1951.
- , *Erkilet çerçilerinin argosu “dilce”*, TDED IV/4, 1952, s. 334-344.
- , *Anadolu Abdallarının gizli dillerinden bir iki örnek*, Fuad Köprülü Armağanı, 1953, s. 77-79.
- , *Pallacı, Tahtacı ve Çepni dillerine dair*, TM XI, 1954, S. 41-57.
- , *Azerbaycan ve Anadolu ağzlarında Moğolca unsurlar*, TDAY 1954, s. 1-10.
- , *Anadolu ağzlarında metathése gelişmesi*, TDAY 1955, s. 1-7.
- , *Anadolu ağzlarında içses ünsüz benzemesi*, TDAY 1958, s. 1-11.
- , *Die anatolischen und rumelischen dialecte*, Philologiae Turcicae Fundamenta, Wiesbaden 1959, s. 239-260.

- , *Türkiye’de balık adları*, TDED X, 1960, s. 111-132.
- , *Muğla ağızı*, TDAY, 1962, s. 107-130.
- , *Anadolu ağızlarında konson değişimleri*, TDAY 1963, s. 1-32.
- , *Anadolu ve Rumeli ağızlarında ünlü değişimleri*, TDAY 1964, s. 1-33.
- , *Aydın ili ağızlarından örnekler ve etnografya bakımından özellikleri*, TDAY 1965, s. 1-28.
- , *Akhisar ve Cihanbeyli ağızları*, TDAY 1967, s. 11-38.
- Eckmann, János, *Anadolu Karamanlı ağızlarına dair araştırmalar I. Phonetica*, DTCF Derg. VII, 1950, s. 165-179.
- , *Karamanlıca -işinli gerundium hakkında*, TDB seri III/14-15, 1951, s. 45-52.
- , *Kelime ortasında anorganik B, P ve M’nin türemesi*, TM 1953, s. 313-320.
- , *Karamanlı Türkçesinde -maca ekli fiil şekli*, TDAY 1953, s. 45-52.
- , *Terekeme ağızında -mamaca ekli fiil şekline dair*, AYB IV/37, 1954, s. 16-17.
- , *Türkçede d, t ve n seslerinin türemesi*, TDAY 1955, s. 11-22.
- , *Einige gerundiale Konstruktionen im Karamanischen*, Jean Deny Armağanı, TDK. Ankara 1958, s. 77-83.
- , ve Mansuroğlu, Mecdut, *1959 yılı Trakya dialektoloji raporu*, TDED IX, 1959, s. 113-118.
- Ercilasun, Ahmet Bican, *Kars Bölgesi Ağızları*, (Basılmamış Doktora çalışması, Erzurum 1971). 1. cilt: Ses bilgisi; 2. cilt: Beş ağız bölgesinden metinler.
- Eren, Hasan, *Türkçede -mm- > -mb- dissimilationu*, TDAY, 1959, s. 95-103.
- , *Anadolu ağızlarında Rumca, İslavca ve Arapça kelimeler*, TDAY, 1960, s. 295-371.
- , *Enigmes populaires turques de Cypre*, AOH XI, 1960, s. 105-114.
- , *Kıbrıs’ta Türkler ve Türk dili*, X. TDKOBB, Ankara, 1963, s. 37-50; *Türkoloji Dergisi I*, 1964, s. 1-14.
- , *Türk yer adları -Söke-*, TDAY 1965, s. 149-153.
- , *Kıbrıs ağızının kökeni*, Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1959) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, TKAE. yay. s. 345-360.; aynı yazının Fransızcası: *Origine du parler Turc du Cypre*, s. 361-366.)

- Gemalmaz, Efrasyab, *Erzurum İli Ağızları*, (Basılmamış Doktora çalışması, Erzurum 1972).
- Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları*, (Basılmamış Doktora çalışması, Erzurum 1972).
- Güngör, M. N., *Kastamonu ninnileri*, Kastamonu 1945.
- Hazai, G., *Contribution à l'histoire des dialectes osmanlis-turcs*, SO XXVIII/4, 1964, s. 1-9.
- Kişmir, Celâleddin, *Konya ağzından örnekler*, TFA X/199, 1966, s. 3985.
- Korkmaz, Zeynep, *Batı Anadolu ağzlarında asli vokal uzunlukları hakkında*, TDAY 1953, s. 197-205.
- , *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, DTCF yay. Ankara 1956. (A. Tietze, *Oriens* 10/2, 1957, s. 308-309).
- , *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, I. cilt . DTCF yay. Ankara 1963. (M. Ergin, *Türk Kültürü* 1/7, 1963, s. 58-60.)
- , *Bartın ve yöresi ağızları, üzerine*, *Türkoloji Dergisi* I, 1964, s. 103-141. (M. N. Hacıeminoğlu, *Türk Kültürü* III/27, 1965, s. 222-223)
- , *Eski Anadolu Türkçesindeki -van/ -ven, -vuz/ -vüz bildirme eklerinin Anadolu ağzlarındaki kalıntıları*, TDAY, 1964, s. 43-65.
- , *Bartın ve yöresi ağzlarındaki lehçe tabakalaşması*, *Türkoloji Dergisi* II/1, 1965, s. 227-249.
- , *Anadolu ağzlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu*, TDAY 1971, s. 23-32.
- , *Ağız Araştırmaları ve Folklor*, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri, Ankara 1974, s. 126-130.
- , *Halk etimolojisi ve Folklor*, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi yayımları: 16, Ankara 1976, s. 185-194.
- Koşay, H. Zübeyir,- Aydın, Orhan, *Anadilden Derlemeler II.*, Ankara 1952.
- Koşay, H. Zübeyir, *Türk halk dilindeki yemek adları*, Németh Armağanı, TDK. Ankara 1962, s. 289-317.
- Küçükbezirci, S., *Sızma köyü deyişleri*, TFA VI/132, 1960, s. 2191-2193.
- , *Konya atasözleri ve deyimleri*, TFA VI/134, 1960, s. 2233-2234.
- Kürkcüoğlu, Kemal Edip, *Urfa Ağzı*, TDK yay. İstanbul 1945.
- Levis, Geoffery, *The Secret Language of the Geygelli Yörük*, Zeki Velidi Togan'a Armağan, İstanbul 1950-1955, s. 214-226.

- Mansuroğlu, Mecdut, *Edirne ağzında yapı, anlam ve söz dizimi özellikleri*, TDAY 1960, s. 181-187.
- Miskioğlu, C. İhsan, *Hatay ağzı üzerine*, TFA VII/145, 1961, s. 246 - 2465.
- , *Hatay ağzının gramer özellikleri*, TFA IX / 188, 1965, s. 3692-3692.
- Olcay, Selâhattin, *Erzurum Ağzı*, Atatürk Üniv. yay., Ankara 1966. (T. Gülensoy, *Türk Kültürü* V/55, 1967, s. 547.)
- , *Doğu Trakya Yerli Ağzı*, Atatürk Üniv. yay., Ankara 1966.
- Orta, Nedim, *Uşak ve yöresinden bazı kelimeler*, TFA IX / 183, 1964.
- Ögel, Bahaeddin, *Erzurum ağzında nispet cümleleri*, Erzurum Halkevi Kültür Derg., 1/10, 1946.
- , *Erzurum şivesinde söz yapılışı*, Erzurum Halkevi Kültür Derg., III/10, 1946.
- , *Riddles from Erzurum*, Journal of American Folklore, October-December 1950, (Ayrıbasım).
- Önder, A. Rıza, *Hınıs'tan kelime ve deyimler*, TFA III/58, 1963. s. 921-926.
- , *Göle'de insan isimleri*, TFA III/74, 1954, s. 1180-1182.
- , *Räsänen, Marti, Türkische Sprachproben aus Mittelanatolien:*
1. Sivas Vil.: SO V/2, 1933, s. 1-151. (A. Caferoğlu, AYB III, 1939.)
  2. Yozgat Vil.: SO VI/2, 1935, s. 1-106.
  3. Ankara, Kaiseri, Kırşehir, Çankırı, Afion Vil.: SO VIII/2, 1936, s. 1-130.
  4. Konja, SO X/2, 1942, s. 1-83.
- , *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, SO XV, 1945, s. 1-249. (H. Eren, DTCF Derg., VIII, 1950, s. 240-249.)
- , *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, 1957.
- , *The Turkish Dialect of Edirne*, ASAL, Bloomington, 1962, Indiana University, s. 45-69.
- Sabir, *Kerkük'ün müntehap hoyratları*, Bağdat 1951.
- Salaville, S.- Dallaggio, E., *Karamanlidika*, Athènes 1958. (S. Eyice, Belleten XXVI/102, 1962, s. 369-374).
- Seyidoğlu, Bilge, *Erzurum halk masalları üzerinde araştırmalar*, Erz. Üniv. Fen. Edeb. Fak. yay. Ankara 1975.

- Şenol, K., *Erzurum ve Kars halk dilinden sözler*, TFA VIII/178, 1964, s. 3409-3411.
- Terzibaşı, Ata, *Kerkük hoyrat ve manileri I.*, Bağdat 1955; II, Kerkük 1956; III, Kerkük 1957.
- , *Kerkük havaları*, Bağdat 1961. (Ş. Elçin, *Türk Kültürü* 1/7, 1963, s. 60-61; *Türk Etnografya Derg.*, 5, 1962, s. 99).
- , *Arzu Kamber masalı*, Bağdat 1964. (Ş. Elçin, *Türk Kültürü* II/24, *Kültürü* II/24, 1965, s. 72-73.)
- Tietze, A., *Formale Veränderungen an den europäischen Lehnwörter im türkischen*, *Oriens* V/2, 1952, s. 230-269.
- , *Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch*, *Oriens* VIII, 1955, s. 204-257. (M. Mansuroğlu, *Orbis* VI/1, 1957, s. 222-225).
- , *Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprachen*, *Oriens* X, 1957, s. 1-47.
- , *Directe arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch*, Jean Deny Armağanı, 1958, s. 255-333.
- , *Anadolu Türkçesinin tabakalaşması*, VIII. TDKOBB. 1960, s. 71-76.
- , *Einige Weitere griechischen Lehnwörter anatolischen Türkisch*, Németh Armağanı, 1962, s. 372-388.
- , *Persian Loanwords in anatolian Turkish*, *Oriens*, XX / 1969, s. 125-168.
- Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, I. İstanbul 1939; II, İstanbul 1941; III, İstanbul 1942; IV, İstanbul 1949; V, Ankara 1952; VI, Ankara 1957. (H. Eren, TDB seri III/14-15, 1951, s. 107-112).
- , *Derleme Sözlüğü* I, Ankara 1963; II, Ankara 1965; III, 1968; IV, 1969; V, Ankara 1972; VI, Ankara 1973; VII, Ankara 1974; VIII, Ankara 1975.
- , *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler*, TDK. yay., Ankara 1969.
- Zabit, Ş. S., *Irak Türkmenleri ağzında atalar sözi*, Bağdat 1961.
- Zülfikar, Hamza, *Bitlis'ten derlenmiş atasözleri, deyimler, alkış, kargış ve bilmece*, *Türkoloji Dergisi* III/1, 1968, s. 65-105.